

Małgorzata Andrejczyk
Uniwersytet w Białymstoku

Etymologia i konotacje nazw drogich kamieni w utworach Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego (na przykładzie *kryształu*)

Mimo iż językoznawcy podejmowali już próby opisu nazw kamieni szlachetnych¹, zagadnienie to nie doczekało się całościowego opracowania czy choćby syntezy ukazującej podobieństwa oraz różnice w sposobie wykorzystania wskazanego słownictwa przez poetów poszczególnych epok. Szczególnie istotna wydaje się kwestia obecności nazw kamieni szlachetnych i półszlachetnych² w twórczości dwóch największych przedstawicieli czasów romantyzmu: Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego. Już w czasie pierwszej lektury tekstów poetów można zauważyć istotną rozbieżność w wykorzystywaniu przez nich nazw tych kamieni.

Na wstępie warto wspomnieć, że w utworach Słowackiego możemy odnaleźć znacznie więcej słów związanych z polem semantycznym *kamieni szlachetnych* lub *ozdobnych*, jednak w większości są to połączenia konkretne. U Adama Mickiewicza da się wyodrębnić znaczną grupę wyrażen i zwrotów metaforycznych.

Artykuł niniejszy jest próbą opisu jednej wybranej nazwy kamienia drogocennego – *kryształu*³. Proponowane analizy będą zmierzały do scharakte-

¹ Szerzej na ten temat zob. Rychter 2011: 201–224, por. też Mikołajczuk 1994: 89–100; Mazurkiewicz 1989: 165–183; Węgorowska 2001: 291–301.

² Pod nazwą *kamienie szlachetne* rozumiem wszystkie kamienie, skały i minerały stosowane we współczesnym jubilerstwie i zdobnictwie. Dlatego też w obrębie badanych nazw pojawiają się kamienie półszlachetne, np.: kryształ, skały i minerały wykorzystywane w jubilerstwie jedynie jako tańsze odpowiedniki, zgodnie ze współczesną klasyfikacją, obejmującą zamienniki kamieni prawdziwie szlachetnych i drogich.

³ Artykuł stanowi część przygotowywanej obecnie pracy doktorskiej poświęconej nazwom kamieni i minerałów w twórczości Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego oraz roli, jaką odegrały w tekstach XIX wieku.

ryzowania nie tylko skonwencjonalizowanego obrazu kryształu, wskazania cech uznawanych za istotne z punktu widzenia przeciętnego użytkownika języka, ale przede wszystkim do opisanie obrazu *kryształu* wykreowanego w tekstach poetyckich XIX w. Wymaga to odtworzenia pełnego modelu pojęciowego słowa *kryształ*, według koncepcji definicji otwartej, sformułowanej przez J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego, z późniejszymi rozwinięciami i zmianami⁴.

Istotą koncepcji definicji otwartej jest rozpatrywanie znaczenia w kategoriach interpretacji, szerszego oglądu, uwzględniającego kontekst wypowiedzi. W związku z tym można stwierdzić, że znak językowy i jego znaczenia są uwikłane w dwojakie relacje: odnoszą się do użytkowników języka i do rzeczywistości pozajęzykowej, a szczególnie ważny wpływ na kształt definicji semantycznej ma człowiek jako podmiot jej interpretacji (Piekarczyk 2004: 22–23). Nie bez powodu współczesna semantyka leksykalna, zakładająca kulturowy charakter języka, poszukuje odpowiedzi na pytanie, co ludzie mają na myśli, gdy używają danego słowa (Wierzbicka 1999: 409). Kulturowo zdeterminowane znaczenia wyrazów pokazują, w jaki sposób myślimy o świecie, jak go porządkujemy, kategoryzujemy i wartościujemy (Tokarski 2001: 231).

Tak pojęte definiowanie słowa pozwala na pokazanie całościowej ramy pojęciowej wyrazu. Warto więc wspomnieć, że podstawą formuły definicji otwartej jest przyjęcie koncepcji rozszerzonego znaczenia nazwy w powiązaniu z pojęciem konotacji. Nazwa kamienia będzie rozpatrywana w bardzo szeroki sposób, począwszy od wskazania cech inwariantnych, tworzących centrum semantyczne, aż po szeroki repertuar cech fakultatywnych, tzw. konotacji semantycznych. Omówienie i wskazanie językowych cech *kryształu* pozwoli ustalić miejsce i znaczenie nazwy w obrębie słownictwa wieku XIX oraz jej funkcjonowanie w języku w ogóle (szczególnie jeżeli chodzi o epoki wcześniejsze).

W pierwszej części artykułu chciałabym zaprezentować etymologię oraz konceptualizację wyrazu *kryształ* w języku ogólnym. W tym celu skorzystam z wybranych źródeł leksykograficznych obrazujących funkcjonowanie słowa *kryształ* w języku (poczynając od pojawienia się leksemu w języku).

Ważnym źródłem leksykograficznym, umożliwiającym odtworzenie wielu kontekstów badanego słowa, jest *Słownik wileński*⁵. Proponowana ana-

⁴ Zob. Bartmiński 1993; Tokarski 2004.

⁵ *Słownik wileński* ukazuje całokształt polszczyzny z pierwszej połowy XIX w., ponieważ odwołuje się do przykładów zaczerpniętych nie tylko z literatury, ale także z innych źródeł, ukazujących wyrażenia i zwroty zaczerpnięte z języka potocznego bądź specjalistycznego (praca zawiera prawie 110 tysięcy haseł).

liza semantyczno-leksykalna pozwoli na ustalenie jądra semantycznego i konotacji skonwencjonalizowanych. Dalsza część pracy będzie stanowiła próbę uzupełnienia semantycznego obrazu wyrazu *kryształ* o cechy znaczeniowe, które nie zostały wyrażone *explicitie*, ale za pomocą połączeń przenośnych, metaforycznych, nie zawsze występujących w języku w takim znaczeniu, w jakim występują one w tekście artystycznym. W artykule dokonam konfrontacji między sposobami wykorzystania słowa *kryształ* przez Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego. W swoich badaniach uwzględnię nie tylko funkcję stylistyczno-semantyczną nazwy *kryształ*, ale również funkcję formacji słowotwórczych powstałych od analizowanego terminu. Podstawę materiałową stanowią utwory Adama Mickiewicza (Mickiewicz 1868, 1896), Juliusza Słowackiego (Słowacki 1880)⁶ oraz leksyka wyekscerpowana ze *Słownika języka Adama Mickiewicza* pod redakcją Konrada Górskiego i Stefana Hrabca⁷.

1. Etymologia, symbolika i realia kulturowe słowa *kryształ*

Pochodzenie słowa *kryształ* nie jest jednoznacznie określone, wyróżnia się pierwotne znaczenia z łaciny *crystallus* i z języka greckiego *krystallos*⁸ – nazwa *czystego lodu*. Wyraz ten, tak jak i jego równoznaczniki w innych językach, był stosowany nie tylko na oznaczenie lodu, lecz także przezroczystych minerałów, zwłaszcza jednego, znanego teraz pod nazwą *kryształu górskiego* lub *kwarcu* (Bunn 1970: 11–12). W takim też znaczeniu został odnotowany w *Słowniku polszczyzny XVI w.*⁹ Co ciekawe, znaczenie to z czasem ewoluowało i dzisiaj zmieniło się w sposób istotny. Niemniej jednak definicje podane w słownikach języka polskiego wskazują na to, że semantyka nazwy *kryształ* ‘odmiana kwarcu, drogi kamień’ dominowała w polszczyźnie ogólnej co najmniej do schyłku XIX w., kiedy dopiero zaczęło się upowszechniać specjalistyczne dziś znaczenie nazwy ‘rodzaj szkła’. Z uwagi na ówczesną definicję semantyczną, *kryształ* jest tu traktowany jako drogi kamień¹⁰, kamień półszlachetny¹¹.

⁶ Wszystkie cytowane fragmenty utworów A. Mickiewicza pochodzą z: Mickiewicz 1868, 1896, Górski, Hrabec 1962–1983, dzieła J. Słowackiego pochodzą z: Słowacki 1880 – po skrócie tytułu będzie podany numer księgi i numer wiersza.

⁷ Zob. Górski, Hrabec 1962–1983.

⁸ *Kryształ*, Brückner 1985: 274; *Kryształ*, Boryś 2009.

⁹ *Kryształ*, Mayenowa, Peplowski 1978: 303.

¹⁰ Stąd też zamiennie stosuje nazwy synonimicznie: *kryształ*, *kamień drogi półszlachetny*.

¹¹ Zob. Bartmiński 1996: 436–437.

Kryształ w polskiej kulturze ludowej jest symbolem i wzorem czystości oraz przezroczystości, oznacza bogactwo. Już w starożytności był uznawany za jeden z drogich kamieni, a ze względu na jego przejrzystość i doskonałość traktowano go jako emanację zjednoczenia przeciwieństw – ducha i materii. Postrzegany jest również jako symbol ducha i połączonego z nim intelektu. Interesujące jest to, że takim samym uwielbieniem darzą kryształ mistycy i nadrealiści. Przezroczystość jawi się jako jedna z najbardziej wyrazistych i najpiękniejszych form pojednania przeciwieństw: „materia istnieje, ale jak gdyby nie istniała, gdyż można widzieć poprzez nią. Jej kontemplowanie nie napotyka oporu, nie sprawia bólu” (Cirlot 2000: 207).

Z czasem kryształ stał się metaforą nieskazitelności, mądrości i wiedzy. Ze względu na właściwości rozszczepiania światła w chrześcijaństwie został uznany za symbol Maryi i Niepokalanego poczęcia. Używano go też jako talizmanu, który chronił przed diabelskim spojrzaniem¹².

2. *Kryształ* w języku ogólnym

Definicje słownikowe *kryształu* najbliższe epoce, w której tworzyli Słowacki i Mickiewicz, znajdują się w dwóch dziełach leksykograficznych. Mam tu na myśli: *Słownik języka polskiego* S. B. Lindego (Warszawa 1807) i *Słownik języka polskiego, obejmujący oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów z obcych języków polskiemu przyswojonych [...]: do podręcznego użytku*, pod redakcją A. Zdanowicza (Wilno 1861).

Warto też zwrócić uwagę na obecność hasła we wcześniejszych słownikach. Analiza źródeł leksykograficznych wykazuje, iż wyraz jest obecny już w *Słowniku staropolskim*, co odnotowuje także *Słownik polszczyzny XVI w.* Należy wspomnieć, że w niektórych wypadkach *Słownik polszczyzny XVI w.* korzysta z materiału *Słownika* Lindego, stąd też pewne zbieżności w dokumentowaniu słowa *kryształ*. Zarówno słownik rejestrujący materiał szesnastowieczny, jak i *Słownik* Lindego notują następujące – dokumentowane przykładami – znaczenia badanego hasła: ‘minerał’, ‘materiał zdobniczy’, ‘materiał służący do wyrobu biżuterii, naczyń’, ‘odmiana kwarcu’. Na podstawie analizy wskazanych źródeł leksykograficznych wyróżnić należy także następujące cechy fizyczne kryształu: ‘bezbarwny’, ‘przezroczysty’, ‘błyszczący’, ‘czysty’, ‘jasny’, ‘świecący’; synonimiczne: ‘lód’ i ‘zamarznięta woda’. Leksem *kryształ* odnotowany został w szeregach ze złotem, perłami i drogimi kamieniami.

¹² Zob. Bartmiński 1996: 436–437.

Definicja w *Słowniku wileńskim* jest bardziej rozbudowana i dostarcza więcej informacji na temat badanej nazwy kamienia drogiego, dlatego też zostanie zaprezentowana w całości:

Kryształ

lm. y, m.

- 1) kształt wielościenny niektórych ciał twardych, mian. minerałów, ograniczonych regularnie płaszczyznami, niekiedy tak błyszczącymi, jak gdyby były rżnięte; przen. ciało twarde, np. minerał jaki (lub część jego) mający kształt powyższy; kryształy albo się otrzymują za pomocą rozpuszczenia ciał i zgęszczenia powolnego ich roztworów (np. kryształy solne), stopniowanie i powolne oziębianie (np. kryształy siarki), substancji (np. kryształy arseniku), albo też znajdują się utworzone w naturze, skutkiem tychże przyczyn.
- 2) = *górnny*, *min.* kamień krzemionkowy, z rodzaju kwarców, mający zwykle kształt graniastosłupa sześciobocznego, zakończonego piramidą o tyłuż bokach; z powodu swej przezroczystości używa się do ozdób, jako drogi kamień; a jeśli jest bardzo czysty, do wyrabiania okularów; zwykle stanowi materiał, z którego się wyrabia szkło zwane *czeskiem*, lubo nie tylko kryształ górny, lecz i *piasek* biały lub *zanokcica* może służyć do tego celu. *Kryształ przydymiony* (Rauchtöpatz) także z rzędu ozdobnych kamieni.
- 3) = *posp.* nazwa wszelkiego białego szkła.
- 4) = *w lm.* przedmioty z kryształu lub szkła dobrego białego zrobione. *Czysty jak kryształ. fig. Kryształy wód.*

Współczesne słowniki¹³ podają następujące znaczenia słowa *kryształ*:

Kryształ

- 1) ciało stałe mające postać wieloboku o płaskich ścianach i uporządkowaną budowę wewnętrzną;
- 2) przezroczyste, ciężkie szkło używane do wyrobu kielichów, wazonów itp.; też: wyrób z tego szkła;
- 3) o czymś, co jest przezroczyste lub przejrzyste;
- 4) cukier w postaci kryształków;
- 5) o człowieku nieskazitelnym moralnie.

Przeprowadzona analiza semantyczno-leksykalna pozwala ustalić skonwencjonalizowane znaczenia leksemu *kryształ* na przestrzeni wieków oraz wskazać konotacje, które stanowią jądro semantyczne nazwy kamienia: *wartość*, *barwa*, *blask*. Pozostałe konotacje, tzw. tekstowe, zostaną ustalone na podstawie analizy materiału wyekscerpowanego z twórczości obu wieszczów.

¹³ Hasło zostało opracowane na użytek artykułu na podstawie dwóch dzieł leksykograficznych: Żmigrodzki 2007; Dubisz 2003.

3. Cechy konotacyjne *kryształu* w twórczości Adama Mickiewicza

Badanie leksyki związanej z polem semantycznym słowa *kryształ* pozwala uwzględnić szeroki kontekst słowny. Dzięki takiej metodologii możliwe jest wyodrębnienie, obok utartych powiązań wyrazowych, również konotacji odległych, oddalonych od jądra semantycznego. Wspomniane konotacje nie wynikają ze znaczenia słowa, ale z jego uwikłania w różne połączenia wyrazowe nieskonwencjonalizowane, przenośne, będące rezultatem artystycznego zestawienia wyrazów w utworze poetyckim. Stąd też w ramach wyodrębnionych wcześniej konotacji zostaną omówione te, które nie wynikają z definicji leksykalnej *kryształu*, a jedynie w sposób pośredni łączą się z jego *wartością*, *barwą* lub *blaskiem*. Zabieg ów został poprzedzony szczegółową analizą materiału źródłowego.

3.1. Kryształ – wartość

W twórczości Mickiewicza *kryształ* jest wartościowany w dwojaki sposób: dosłowny, w znaczeniu ‘drogi kamień, półszlachetny, świadczący o zamożności osoby posiadającej’, lub w znaczeniu przenośnym, w celu podkreślenia cech osób lub przedmiotów, które dzięki zestawieniu z *kryształem* uzyskują wartość pozytywną.

W znaczeniu literalnym nazwa *kryształ* u Mickiewicza pojawia się jedynie cztery razy, zawsze w odniesieniu do przedmiotów wykonanych z kryształu. W obrębie tych nazw wyróżnić można: trzy nazwy rzeczownikowe (*kryształ*) i jedną przymiotnikową (*kryształowy*). Nazwa przymiotnikowa oznacza ‘zrobiony ze specjalnego gatunku szkła’¹⁴. Badany termin należy wówczas interpretować jako ‘szlachetną, cenną odmianę przezroczystego, grubego szkła’¹⁵, z którego wytwarzane są przedmioty, naczynia, co potwierdzają następujące przykłady z piśmiennictwa wieszczka: *lampa s kryształu* (KW IV, 226) *Wciskam oczy ciekawe w podwoje (duże, dwuskrzydłowe drzwi) s kryształu* (D IV, 924), *Wrą po kryształach koniaki i pącze* (Zima 54). W XIX w. posiadanie i użytkowanie naczyń lub przedmiotów z kryształu świadczyło o zamożności właściciela.

W *Panu Tadeuszu* z kolei wartość *kufła kryształowego* wynika z szerszego kontekstu: *Sędzia otworzył puzderko zamczyste,/ W którym rządami flaszek białe sterczą głowy;/ Wybiera z nich największy kufel kryształowy/ (Dostał go Sędzia*

¹⁴ Zob. *Kryształ* (Sobol 1995: 362).

¹⁵ Zob. *Kryształ* (Górski, Hrabec 1962–1983: 534–535).

w *darze od księdza Robaka*). We wskazanym fragmencie wartość przedmiotu kryształowego można interpretować jako dobro materialne (butelka kryształowa) lub niematerialne, sentymentalne – prezent od brata.

Słowo *kryształ* konotuje także skojarzenia z *czystością*, *dobrocią* i *niekazytelnością* osoby: *Nie dlatego o tobie tak wspominać miało, / Że cię szmaragd odziewa i kryształ oblewa* (The Meet 5–6). Nazwa *kryształ* występuje w sąsiedztwie innych nazw drogiech kamieni, w tym przypadku szmaragdu. Asocjacja z *niekazytelnością* powoduje, że opisywana osoba nabiera cech pozytywnych, co wyróżnia ją spośród innych.

3.2. Kryształ – barwa

Najważniejszym, gdyż mającym najwięcej poświadczeń tekstowych w twórczości Adama Mickiewicza, elementem językowego obrazu *kryształu* jest jego barwa. Dowodzą tego przede wszystkim s frazeologizowane porównanie *przezroczysty jak kryształ*, np.: *Aż rozłśniło się jako kryształ przezroczysty* (PT XI 178), także nazwa przymiotnikowa *kryształowy*: *Śród kryształowej przezroczy / woda się z lekka zamąci* (Ryb 58–9) oraz motywowane nią kontekstowe znaczenie ‘czysty jak kryształ’, np.: *Cała szyba tych okien [...] Czysta jakby śród maja, lód nie zaciemił kryształu* (KW IV 403–404); *Z jakąż rozkoszą padam [...] w czyste chłody / Twych niezgłębionych kryształów* (Do sam 3–4).

‘Przezroczyistość’, w zasadzie więc ‘bezbarwność’ *kryształu* konotuje skojarzenia z odcieniami barw jasnych, tzw. ‘kolorów mało intensywnych’, stąd też w utworach Mickiewicza przymiotnik *jasny* dość często występuje w sąsiedztwie nazwy kamienia drogiego, np.: *Okryj się choć rąbkiem tęczy, / Lub jasnym źródła kryształem* (D IV 436–437); *Gdy mię twe jasne znużdżą kryształy* (Pożegnanie 77–79); *Z jakąż rozkoszą padam w jasne [...] chłody / Twych niezgłębionych kryształów* (Do sam 3–4). Należy zaznaczyć, iż przymiotnik ‘jasny’ łączy w sobie dwie cechy konotacyjne *kryształu*: ‘barwę’ i ‘blask’.

Zdecydowanie najliczniejszy krąg konotacji tekstowych związanych jest zatem z cechą *przezroczyistości kryształu*. Prototypowy wzorzec barwy *kryształu* w twórczości Mickiewicza został uwzględniony jedynie raz. Kryształ uzyskał wówczas *modrą*, tzn. ‘intensywnie niebieską, ciemnoniebieską’ barwę morza: *Jak lódz wesola, gdy ucieklszy z ziemi / Znowu po modrym zwija się kryształy / I pierś morza objąwszy [...] buja ponad fale* (Farys 3–4).

3.3. Kryształ – blask

Blask kamienia w twórczości Mickiewicza pojawia się w znaczeniu ‘światła, które wydobywa się z czegoś lub odbija się od czegoś’¹⁶. W przypadku odbicia *lśniący kryształ* w utworze wieszcza staje się peryfrazą ‘lustra’: *Ten w lśniący kryształ włożywszy oblicze* (Zima 41–42). Jeżeli chodzi o wydobycie światła, poeta posłużył się utrwaloną konotacją: ‘blask’ – ‘słońce’: *A oko słońca weszło. Jeszcze nieco senne,/ Przymruża się, drżąc wstrząsa swe rzęsy promienne,/ Siedmią barw błyszczący razem: szafirowe razem,/ Razem krwawi się w rubin i żółknie topazem,/ Aż rozłśniło się jako kryształ przezroczyste,/ Potem jak brylant światłe na koniec ogniste.* (PT XI 173–179). Co ciekawe, *blask* i *barwa kryształu* zostały zestawione z *blaskiem* i *barwą* innych drogich kamieni: *szafiru, rubinu, topazu i brylantu*. Zatem w omówionym przykładzie wskazane konotacje: *barwa* i *blask* stanowią nieodłączny element jednego obrazu – wschodu słońca, który *siedmią barw błyszczący* razem.

3.4. Kryształ – inne właściwości¹⁷

Oprócz wskazanych cech, językowy obraz kryształu w tekstach A. Mickiewicza dopełniają konotacje semantyczne związane z *chłodem* i *wodą*. Wynikają one przede wszystkim z szerszego kontekstu i wiążą się z omówionymi już właściwościami kamienia półszlachetnego, m.in. *barwą*.

Chłód przypisywany jest kryształom nie tylko ze względu na ich właściwości fizyczne¹⁸, ale przede wszystkim ma związek z etymologią słowa *kryształ*, czyli ‘czysty lód’.

Przypisywana *kryształowi* konotacja tekstowa *chłód* w utworach A. Mickiewicza wywołuje bezpośrednią asocjację z *wodą*. Źródłem tych konotacji, jak można sądzić, jest bliskie sąsiedztwo w siatce semantycznej słów: *lód* (czyli ‘zamarznięta, a więc zimna, chłodna woda’), *chłód*, *woda*. Omówione cechy znajdują swoje dalsze uszczegółowienie w połączeniach metaforycznych, szczególnie w odniesieniu do stanów emocjonalnych człowieka, np.: *Samot-*

¹⁶ Zob. *Blask* [w:] *Wielki słownik języka polskiego*, red. Piotr Źmigrodzki, Kraków 2007, <http://www.wsjp.pl>.

¹⁷ *Chłód*, *woda* – ze względu na pojedyncze przykłady zostaną omówione w ramach konotacji *inne właściwości*.

¹⁸ Kryształ w dotyku jest zawsze chłodny, jako ciekawostkę warto dodać, że w cieplej, starożytnej Grecji (skąd pochodzi źródło tej nazwy) było to bardziej odczuwalne. Starożytni Grecy uważali, że kryształ górski jest zamrożonym lodem, zesłanym na ziemię przez bogów. Kryształ cechuje się bardzo dobrym przewodnictwem cieplnym, co przekłada się prawie zawsze na odczuwanie zimna w dotyku.

ności! Do ciebie biegnę jak do wody/ Z codziennych życia upałów;/ Z jakąż rozkoszą padam w jasno czyste chłody/ Twych niezgłębionych kryształów! (Do sam 1–4); Już okręć piersią kraje głębinę,/ I żagle na wiatr rozwinął; Nie dbam ku jakim brzegom popłynę,/ Bylebym nazad nie płynął./ Gdy mnie twe jasne znudzą kryształy,/ Ogromna, modra płaszczyzna (WR 1–6).

4. Cechy konotacyjne *kryształu* w twórczości Juliusza Słowackiego

O ile słownictwo dotyczące *kryształu* w twórczości Mickiewicza można podzielić na konkretne kręgi związane z daną cechą konotacyjną słowa, to w twórczości Słowackiego pełne oddzielenie i posegregowanie materiału jest w zasadzie niemożliwe, gdyż konotacje tekstowe łączą się bezpośrednio ze sobą, dlatego niektóre przykłady będą powtarzały się w różnych miejscach. Takie przypadki można też odnaleźć w różnych utworach poety, szczególnie jeżeli chodzi o przedmioty wykonane z kryształu.

4.1. Kryształ – wartość

Słowo *kryształ* w twórczości Słowackiego w podstawowym znaczeniu jako ‘materiał służący do wyrobu czegoś’ występuje dość często. Za jego wartością przemawia to, że przedmioty z kryształu są zawsze oznaką bogactwa i pozostają w związku z kryształem – drogim kamieniem. W utworach Słowackiego rzeczy zrobione z kryształu są w różny sposób wartościowane, w zależności od kontekstu, np.: *Dla konia w ogrodzie budował altany,/ I żłoby pozłacał, z kryształu dał ściany./ Przed Cara żołdakiem, mógł uciec tym ptakiem/ Daleko – i wolnym być zawsze* (DWRz). Rzeczownik *kryształ* często występuje w towarzystwie rzeczownika *złoto* czy przymiotników: *złoty, pozłacany*, lub czasownika *pozłacać*, co jeszcze bardziej uwydatnia jego wartość materialną, gdyż złoto jest jednym z najbardziej cenionych kruszców.

Powyższe poświadczenie tekstowe wskazuje jednoznacznie, że *kryształ* może konotować również ‘przepych’. Poza wartością realną surowca istotna jest także jego wartość niewyrażona *explicite*. Należy zatem rozparzeć użycie badanego słowa, odwołując się do realiów kulturowych epoki. Z *kryształu ściany* obok pozłacanych żłobów i altany konotują skojarzenia z ‘wszelkimi wygodami’, które trzeba zapewnić zwierzęciu, w tym wypadku koniowi. Stąd też w kontekście nazwy *kryształu* ewokowane są dodatkowo ‘wolność’ i ‘niezależność’, jako kontrast wobec symbolizującego niewolę *car żołdaka*. Warto wspomnieć, iż w polskiej literaturze, szcze-

gólnie tej z okresu romantyzmu, postać cara stanowi uosobienie wroga Polski.

Oprócz metafory z *kryształu ścian* w twórczości Słowackiego można wyróżnić również połączenia: *ściany kryształowe, lampę kryształową, pałace kryształowe, kryształowe łoże, zwierciadła z kryształu, kulę kryształową* zamiennie z *kulą z kryształu*, jak również *okna kryształowe* i *okna z kryształu*. Nazwa kamienia występuje zatem w bliskim sąsiedztwie nazw budowli (*pałace*), nazw elementów wyposażenia domu lub jego części składowych (*lampy, łoża, ściany*) oraz określeń innych przedmiotów (*kule, lustra*).

Okna z kryształu stają się wyznacznikiem czasu: zorzy porannej i zorzy wieczornej: *A górą, zamku okna z kryształu / Świecą się, palą, jak ranne zorze [...] / Kiedy wieczorem zorze zapadły* (Arab). Dzięki temu szyby kryształowe zyskują wartość miernika trwania jednostki oraz odbicia światła słonecznego, ale nie tylko. U Słowackiego można odnaleźć też konotację, która występuje i jest znana także w tekstach ludowych, gdzie *okna z kryształu* są przestrożą przed niebezpieczeństwem (Mazurkiewicz), w związku z tym wiążą się ze 'złem', 'śmiercią'. Połączenie znane, ale dość rzadko używane sprawia, że *kryształ* wywołuje jednoznaczłą asocjacje z wartościowaniem negatywnym. Efekt został uzyskany przez zastosowanie porównania: *Widział jak w zamku okna z kryształu / To się paliły, to znowu bladły; / Pieśń śmierci w głosie dzwonek odgadli* (Arab).

Z kryształu mogą być też wykonane naczynia ozdobne i użyteczne, konotujące 'bogactwo' i 'zamożność', np.: *czara z kryształu, kryształowe naczynie, puchar kryształowy*.

4.2. Kryształ – barwa

Barwa kryształu w utworach Słowackiego, podobnie jak u Mickiewicza, jest prototypowa i charakteryzuje się 'przezroczystością', która konotuje 'czystość'. W twórczości Słowackiego wyeksponowana została w porównaniach zawierających nazwy innych niematerialnych lub meteorologicznych pierwiastków odznaczających się przezroczystością, np.: *Dusza jak w kryształowym zamknięta przezroczu* (G. m); *Jak eter czyste wody kryształowe* (S. m); *Pójdę z tobą, tak w mgłę ciemną*. Dodatkowego, aczkolwiek również charakterystycznego i typowego, językowego dowodu na relewancję cech związanych z barwą kryształu dostarcza kolejne porównanie, gdzie obok przymiotnika *przezroczysty* występuje *szklanny*: *Łódź życia jest jak złota łódź Sorrentu, / Co siekąc kryształ przezroczysty, szklanny, / Ogień dobywa błękitny z odmętu* (Ben).

4.3. Kryształ – blask i twardość

Cechy ‘światło, jasność, poświata; połysk’ są przypisywane kryształom bardzo regularnie, pozwala to uznać ten komponent za cechę prototypową. Zależność tę *explicite* można wskazać w tekstach poetyckich J. Słowackiego, np.: *Co to za lampa błyszczą kryształowa?* (Sm) lub w połączeniach metaforycznych: *To może blask kryształu oczy twoje raził?* (MSt). Poza wskazanymi przykładami w utworach poety zaobserwować można formacje słowotwórcze, które nie występują w języku ogólnym, np.: *krysztaścić*. Słowo należy interpretować w znaczeniu ‘nabierać cech kryształu’, co potwierdzają przykłady: *Każda się w kryształy ziemskie kryształa i ścina* (Gm); *Oba zadrżeli, oba pobledli, / Łza im błękitne oczy kryształa* (Żmija). Na podstawie kontekstu możemy wywnioskować, że chodzi o proces nabierania przez lżę cech twardości, jednej z właściwości kryształu, o czym dodatkowo przekonuje czasownik *ścinać*, nazywający czynność wykonywaną na denotatach o dużym stopniu spoistości anatomicznej.

4.4. Kryształ – inne właściwości

Do innych cech konotacyjnych *kryształu*, wyekscerpowanych z twórczości Słowackiego, zaliczyć należy ‘kształt’, ‘strukturę’, oraz podobnie jak u Mickiewicza, bliską asocjację z ‘wodą’ i ‘chłodem’. ‘Kształt’ i ‘struktura’ kryształu łączą się ze sobą i dotyczą typowych właściwości fizycznych kamienia półszlachetnego, mam tu na myśli: ‘ciało stałe, mające uporządkowaną budowę wewnętrzną ciała twarde’. W takim znaczeniu występują w utworach Słowackiego, co potwierdzają przykłady: *Serce jak kryształ w setne poryło się skazy* (Gm); *Kryształu nie rozciągnę, lud skrócę o głowę [...], Lekki twór kryształowy złamie się nie pognie* (Kordyan).

5. Częstotliwość wystąpień nazw *kryształu* w utworach Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego

Obok nazw rzeczownikowych w utworach Słowackiego i Mickiewicza występują nieliczne wyrazy, które powstały od nazwy *kryształ*. Zostały one uwzględnione w badaniach ze względu na to, iż stanowią bogatą i zróżnicowaną pod względem formalno-semantycznym grupę wyrazową, pozwalającą dokonać całościowego opisu modelu pojęciowego drogiego kamienia w twórczości dwóch największych przedstawicieli romantyzmu.

Zestawienie tabelaryczne będzie zatem obejmowało następujące leksemy: *kryształ*, *kryształowy*, *skryształić*, pochodzące z utworów Mickiewicza oraz: *kryształ*, *kryształowy*, *kryształik*, *kryształić*, *skryształizować* wyekscerpowane z twórczości Słowackiego.

Zarówno u Mickiewicza, jak i u Słowackiego, przymiotnik *kryształowy* występuje w następujących znaczeniach: 'mający budowę kryształu', 'zrobiony z kryształu lub ze szkła kryształowego', 'czysty, przejrzysty', 'postępujący uczciwie, szlachetnie'; też: 'właściwy człowiekowi szlachetnemu, uczciwemu' (jedynie u Mickiewicza).

Słowo *skryształić* i *kryształić* należy interpretować jako 'nabywać cech kryształu: barwy, kształtu, blasku'. Z kolei *skryształizować* znaczy 'zamienić w kryształy' lub 'przybrać postać kryształów'. *Kryształik* u Słowackiego został ujęty jako 'drobny, mały kryształ'.

Kryształ w utworach Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego

Nazwy <i>kryształu</i>	Częstotliwość wystąpień	
	Twórczość J. Słowackiego	Twórczość A. Mickiewicza
Kryształ	37	14
Kryształowy	25	4
Kryształik	1	–
Kryształić	2	–
Skryształić	–	1
Skryształizować	1	–
Łącznie	66	19
W tym: Kryształ	37	14
Inne nazwy	29	5

*
* *

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że w utworach Słowackiego *kryształ* i związane z nim formacje słowotwórcze występują prawie cztery razy częściej niż w twórczości Mickiewicza. W tym sama nazwa drogiego kamienia u Słowackiego pojawia się trzydzieści siedem, a u Mickiewicza – siedemnaście razy. Jeżeli chodzi o nazwy przymiotnikowe i czasownikowe związane z *kryształem*, to różnica jest istotna: u Słowackiego wyekscerpowanych zostało dwadzieścia dziewięć słów, z kolei u Mickiewicza występują jedynie trzy nazwy.

Różnice widoczne są także w obrębie omówionych konotacji. W wypadku wartościowania nazwy *kryształ* u Słowackiego można wyróżnić opozycję między przykładami wskazującymi na wartość pozytywną (np.: *Dla konia w ogrodzie budował altany,/ I żłoby pozłacał, z kryształu dał ściany./ Przed Cara żołdakiem, mógł uciec tym ptakiem/ Daleko – i wolnym być zawsze, konotujące ‘wolność’*) i wartość negatywną (np.: *Widział jak w zamku okna z kryształu/ To się paliły, to znowu bladły;/ Pieśń śmierci w głosie dzwonek odgadli,* wskazujące na dość odległe skojarzenie ze ‘śmiercią’). Z kolei wartość *kryształu* u Mickiewicza jest zawsze jednoznacznie pozytywna.

Nazwa *kryształ* u Mickiewicza występuje w sąsiedztwie wielu nazw innych drogiej lub szlachetnych kamieni, m.in.: *szmaragdu, szafiru, rubinu, topazu, pereł, brylantu i klejnotów*. Warto też wspomnieć, że często pojawia się w bliskim sąsiedztwie nazw innych kruszców – *srebra* i elementów roślin, np. *liści*. Widoczne jest to w przykładzie: *A rosa jasne wieszając bisiory/ Nagle się mrozem w szron perłowy zetnie:/ błędnym przewodniom zdaje się u wniścia/ Lasy ze srebra, a z kryształu liścia*. Z kolei u Słowackiego należy zwrócić szczególną uwagę na sąsiedztwo złota i kwiatów, np.: *Patrz na wód lazurze/ Kwiat się przygląda w jeziora kryształe* (Jan Bielecki); *Patrząc na ognie kryształ i kwiaty* (Żmija); *Złóżę jako kwiat ujęty w kryształe!* (Król – Duch); *Wilgoć mroząc na ścianach w kwiaty kryształowe* (Mindowe); *Jeden pas złoty, jedna kryształowa czara* (Mindowe).

Barwa *kryształu* pozostaje zazwyczaj prototypowo *przezroczysta*. Szczególnie jest to widoczne w twórczości Słowackiego, u Mickiewicza zaś dominuje *modra*, czyli ‘ciemnoniebieska’. Jeżeli chodzi o nasycenie barw, to odcień *jasny* towarzyszy konotacji związanej z *barwą* *kryształu* tylko w utworach Mickiewicza.

Wskazane różnice i podobieństwa obecne w twórczości dwóch największych przedstawicieli romantyzmu dopełniają zmieniający się językowy obraz *kryształu* obecny w tekstach XIX w. Możemy obserwować ewolucyjny, a wręcz rewolucyjny charakter języka. Przeprowadzona analiza semantyczna pozwala wskazać kierunek tych zmian. Przez Mickiewicza *kryształ* jest traktowany jako ‘drogi kamień, półszlachetny’, z kolei badanie leksyki Słowackiego wykazało, że obok znaczenia ‘drogi kamień’, *kryształowi* towarzyszy inna wartość – ‘materiał służący do wyrobu szkła’, które to znaczenie jest aktualne i popularne w języku XXI w.

Objaśnienie skrótów

Juliusz Słowacki

DWRz – *Duma o Wacławie Rzewuskim*

Arab	– Arab
Gm	– Godzina myśli
Sm	– Spowiedź mnicha
Ben	– Beniowski. Poema
MSt	– Maria Stuart
Żmija	– Żmija
Jan Bielecki	– Jan Bielecki
Król – Duch	– Król – Duch
Mindowe	– Mindowie
Kordyan	– Kordyan

Adam Mickiewicz

KW	– Konrad Wallenrod
D. IV	– Dziady cz. IV
Zima	– Zima miejska
The Meet	– The meeting of the waters
PT	– Pan Tadeusz czyli ostatni Zajazd na Litwie
Ryb	– Rybka
WR	– Wiersze różne
Do sam	– Do samotności
Pożegnanie	– Pożegnanie Czajld Harolda
Farys	– Farys

Źródła

- Mickiewicz A., *Dzieła Adama Mickiewicza*, t. 1–4, [w:] *Polska Biblioteka Internetowa*, www.pbi.edu.pl, dostęp: 14.04.2012.
- Słowacki J., *Pisma Juliusza Słowackiego*, t. 1–4, [w:] *Polska Biblioteka Internetowa*, www.pbi.edu.pl, dostęp: 14.04.2012.

Literatura

- Bartmiński J., Tokarski R., 1993, *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin.
- , 1996, *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. J. Bartmiński, cz. 1, Lublin.
- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Brückner A., 1985, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Bunn Ch., 1970, *Kryształy. Ich rola w przyrodzie i nauce*, Warszawa.
- Cirlot J. E., 2000, *Słownik symboli*, Kraków.

- Dubisz S., 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 1–4, Warszawa.
- Mały słownik języka polskiego*, 1995, red. E. Sobol, Warszawa 1995.
- Mazurkiewicz M., *Drogi kamienie w ludowym językowym obrazie świata*, [w:] „Język a kultura”, t. 2, <http://www.lingwistyka.uni.wroc.pl/jk/>, dostęp: 14.04.2012.
- Mikołajczuk A., 1994, *Konotacje nazw drogiech kamieni w utworach Juliusza Słowackiego (na przykładzie rubinu)*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 1, s. 89–100.
- Linde B., 1807–1814, *Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde*, Warszawa.
- Piekarczyk D., 2004, *Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata*, Lublin.
- Rychter J., 2011, *Konotacje nazw kamieni szlachetnych w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, [w:] *Ścieżkami pięknej polszczyzny: księga jubileuszowa dedykowana Profesor Mirosławie Białoskórskiej z okazji 65-lecia urodzin i 45-lecia pracy zawodowej*, red. L. Mariak i A. Seniów, Szczecin.
- Słownik języka Adama Mickiewicza*, 1962–1983, red. K. Górski, S. Hrabec, t. 1–11, Wrocław.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M. R. Mayenowa, F. Peplowski (t. 1–34), K. Mrowciewicz, P. Potoniec (od t. 35, do hasła ROWNY), Wrocław 1966–1994, Warszawa 1995–.
- Tokarski R., 2001, *Typy racjonalności w językowym obrazie świata*, [w:] *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Lublin.
- , 2004, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- Węgorowska K., 2001, *Gemmonimia i gemmonimy. Kilka uwag o nazwach własnych kamieni szlachetnych i niektórych minerałów*, [w:] „Onomastica” XLVI.
- Wierzbicka A., 1999, *Język – umysł – kultura*, Warszawa.
- Żmigrodzki P., 2007, *Wielki słownik języka polskiego*, red. P. Żmigrodzki, Kraków, <http://www.wsjp.pl>, dostęp: 14.04.2012.

Etymology and connotations of names of gemstones in the works of Adam Mickiewicz and Juliusz Słowacki (the case of crystal)

Summary

The article's main goal is to describe the way crystal is presented in 19th-century literature. The analysis will focus on characterizing not only the conventionalized picture, pointing out the attributes which are recognised as essential in terms of average language's users, semi gemstones (in this case crystal) but most of all on describing the picture which is created in the 19th century poetic text.

The presented conceptualization requires recreating of whole conceptual model of the word *crystal*, paying attention to etymology, imagery, cultural realities and

text's connotations. As the basis I use data excerpted from Adam Mickiewicz's works (I–IV) and Juliusz Słowacki's works (I–IV). The conducted semantic-lexical analysis presents the linguistic picture of the word *crystal* in the 19th century and show the evolutionary or even revolutionary character of the language used in texts from of the same literary period.

Key words: etymology, gemstone names, connotation, literature of the 19th century, Mickiewicz, Słowacki

Słowa-klucze: etymologia, nazwy kamieni, konotacja, literatura XIX wieku, Mickiewicz, Słowacki